

METOD AÇISINDAN FEODALİTE VE MÜLKİYET II

II- Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi

Geçen sayımızdaki kısa tahlilde, insan emeğini neden temel faktör saydığımız belirdi sanırım. Tabiat kaynaklarını kendi ihtiyaçları için emek sarfederek işleten insanlar emeklerinin ürünlerine tam sahip çıktıkları, başka deyimle kendi ürettiklerini kendileri tükettikleri müddetçe bir mülkiyet münasebeti söz konusu olmaz. Mülkiyet münasebeti, üretimi yapan emekçinin yarattığı ürünlerden bir kısmını başkalarına kaptırdığı anda ve yerde başlar. Bu durumun meydana gelmesinde ise işbölümü ve ürünlerin mübadelesi esas rolü oynamıştır.

Fazla buğdayı olan kişinin bunu kendisine lâzım olan bir diğerinin elindeki bir balta veya bir çömlek bal ile değiştirmesi gibi öylesine basit, ilk bakışta öylesine masum görünen bu harekette, daha sonraki devirlerin bütün üretim münasebetlerinin -mülkiyet münasebetlerinin- çekirdeği, binlerce yıl sonraki kapitalist düzenin bütün tezatları, uyuşmazlıkları ve meseleleri, sonradan büyük dal budak salacak bir ağacın tohumu gibi mevcuttur. Hele malın malla doğrudan doğruya (aynî) mübadelesi yerine (genel değer ölçüsü) para vasıtası ile malların mübadelesi, mübadele ve iş bölümü sistemlerinin daha da genişleyip gelişmesine yol açtı. Genel mübadele vasıtası olarak paranın belirmesiyle aslında mal olmayan şeyler de, meselâ insanın kendisi ve daha sonra emeği de, “mal” vasfını kazandı, alınıp satıldı.

Para vasıtasıyla mübadele sisteminin gelişmesinin bir diğer önemi de üretimle tüketimi birbirinden ayırmış olmasıydı. Artık insanın tabiat kaynaklarını emek sarfederek işletmesi doğrudan doğruya kendi tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için değildi; pazara satmak için üretimde bulunuyordu. Bu durum, kendi başına, üreticinin sömürülmesine yol açıyordu. Ürünler pazarda ucuza gidiyor; malın gerçek değeriyle satış fiyatı arasındaki fark mal alım satımını iş edinen aracı sınıf -ticaret erbabı- elinde toplanıyor, bu sınıf üretici sınıf aleyhine zenginleşiyordu.

Bununla beraber asıl önemli olan doğrudan doğruya üretim faaliyetlerinin organizasyonunda emeğin yeri ve durumu idi. Emeğin bu durumuna göre başlıca üç tip üretim sistemi ayırt ediliyor: Köle emeğine, toprağa bağlı “serf” emeğine ve “hür” ücretli işçi emeğine dayanan üretim ve mülkiyet münasebetleri sistemleri.

Kölelik sisteminde köle sahibi, kölenin kendisini bir defaya mahsus olarak satın alıp bütün ömrü boyunca yaratacağı değerlerin tümüne birden sahip çıkma hakkını kazanır. Köle emeğinin tabiat kaynaklarını veya tabiatan elde edilen maddeleri işleyerek yarattığı değerlerden köleyi en düşük seviyede yaşatacak olanı, asgarî miktarı, köle tarafından tüketilir, kalanı köle sahibinin elinde toplanarak “servet”e inkılâp eder.

İkinci tipte emekçi toprağa bağlıdır. Toprağını bırakıp gidemez, ama toprak sahibi veya bey tarafından topraktan koparılıp bir köle gibi pazarda alınıp satılamaz da. Ancak toprakla beraber sahip değiştirir. İntifa hakkına sahip bulunduğu bir top-

rak parçası vardır ve bunun üzerine kümes hayvanları, bir iki keçi-koyun yetiştirebilir. Boş zamanlarında kendine âletler, gerekli öteberiyi yapar.

Genellikle “serf” kelimesiyle adlandırılan toprağa bağlı emekçinin gerek hukukî, gerekse fiili durumu katiyen kölenin durumu değildir. Roma Hukuku’nda hür insanın başlıca vasfı mülkiyete sahip olabilmektir, köle ise bu haktan tamamen yoksun tutulmuştur. Oysa serfin toprak üzerinde bir intifa hakkı vardır ve beye karşı mükellefiyetlerini yerine getirdiği müddetçe bu hak ondan alınmamaktadır. Bu mükellefiyetleri yerine getirdiği müddetçe de kendi toprağını işlemekten edindiği ürünlere, yetiştirdiği hayvanlara, yaptığı âletlere sahiptir. Köle gibi pazarda alınıp satılmaması da durumun önemli bir vasfıdır. Ama beye karşı mükellefiyetlerin ağırlığı, dolayısıyla emeğinin yarattığı değerlerin arslan payı bey sınıfına gitmektedir.

Böyle toprağa bağlı ve toprak üzerinde toplumca tanınmış birtakım haklara sahip sınıfın mevcudiyeti, toprakta “tam mülkiyet hakkı”nın hiçbir sınıfta olmaması, toprak mülkiyetinin bir “haklar hiyerarşisi” halinde “serf” ile “senyör” sınıfı içinde de kademe kademe bölünmesi durumunu yaratmıştır. Hiyerarşi piramidinin tepesinde olan -“suzerain” veya kral- hukukî bakımdan toprağın mülkiyetine sahiptir. Ama sahip oldukları toprakları doğrudan doğruya kendisi işletmediğinden bu mülkiyet hakkı nazari kalmakta, gerçekte ise topraklarını ve toprakların serf emeğiyle işletilmesinden elde edilen ürünleri diğer beylerle paylaşmaktadır.

Bu çeşit bir üretim sistemine dayanan toplum tipinin bir diğer karakteristik vasfı da siyasi-ıdarî fonksiyonların toprak mülkiyeti, yani tarım üretimi münasebetleri sistemine paralel ve ona bağlı bir hiyerarşi halinde teşkilatlanmasıdır. Buna ilk yazımda da işaret etmiş, feodal sistemde iktisadî ve siyasi-askeri kuvvetin doğrudan doğruya aynı ellerde toplandığını, idare eden-edilen ayrımı ile sosyal sınıf ayrımının birbirine tetabuk ettiğini söylemiştim. Bunun sebebi de bu toplumlarda esas servet şeklinin ve hizmetleri mükâfatlandırma vasıtasının toprak oluşu idi. İdarî-askeri görevler karşılığı beylere toprak, toprağa bağlı tarım emekçileri ve ürünleri üzerinde belirli haklar tanınıyordu. Emekçilerin belirli toprak parçalarına nesiller boyu bağlı kalmaları ve gerek bu toprakların, gerekse kendilerinin idaresi aynı şahsın elinde bulunması, bu tip toplumda sınıflar arası münasebetlere ister istemez “şahsî” bir vasıf kazandırıyor.

İmdi bu özetlediğimiz toplum sistemi feodal tip dediğimiz toplumdur ve yukarıdaki vasıflar Batının mahallî derebeyliği kadar bizim merkezi Osmanlı İmparatorluğu için de doğrudur; buna dayanarak Osmanlı İmparatorluğu feodal tipte bir toplumdur diyoruz. Ama yine hatırlatayım “aynı tiptedir” demek, birbirinin tıpkısıdır, demek değildir; zaten birisini “mahallî” diğerini “merkezi” olarak ayırırken aradaki farkın mahallî özellik farkından da daha ileri olduğunu (mahallî farklar “mahallî” derebeylik sisteminde de mevcuttur ve memleketten memlekete görülebilir) kabul etmiş oluyorum. Batıdaki feodalite ile Osmanlı İmparatorluğu “feodal tip” toplumun iki değişik örneği -variant’ı-dır.

Prof. Tanyol Osmanlı İmparatorluğunun neden “feodal” olmadığını pek tartışmıyor. Esas tezi bizde bir “serf” sınıfı bulunmadığı, “hür” köylü sınıfı bulunduğu. Yani o da feodal toplum meselesinde esas ölçünün bu çeşit bir sınıfın varlığı, ya da yokluğu olduğunu zımnen kabul etmiş oluyor.

Osmanlı İmparatorluğunda toprak emekçilerinin (reaya) “serf” olmayıp “hür köylüler” oldukları tezi İmparatorluk devrindeki toprak mülkiyeti ve toprak işçileri üzerinde değerli etütler yapmış olan Prof. Ömer Lütfü Barkan’ın tezidir ⁽¹⁾. Çok zengin materyal toplamış olmakla beraber Prof. Barkan vardığı neticelerde kanaatince yanılıyor:

1. Prof. Barkan Batıdaki serfleri kölelerle bir tutuyor. Oysa kölelik (eslavage) ve serflik (servage) birbirinden tamamen ayrı müesseselerdir. Serflerin bir kısmının menşeinin kölelikte olması ve serfin hürriyetlerinin de köleyi hatırlatır şekilde sınırlanmış olması aradaki farkı ne ortadan kaldırır, ne de bu farkın önemini azaltır. Kaldı ki Batıda da “villain”, “routier” adı altında “hür” köylüler vardı.

2. Reayanın hür köylüler olduğunu savunan Prof. Barkan aynı yazılarında reayanın toprağa bağlı olduğunu, bırakıp gitmek hakkı bulunmadığını, bu bağlılığın babadan oğula geçtiğini, “reaya oğlu reyadır” kaidesi uygulandığını, toprağını bırakıp giderse geri getirildiğini, kendisinden bu sebeble çift bozan resmi ve iki öşür vergi alındığını yazıyor. Kaçan reaya on yıl içinde bulunursa geri gönderiliyor, oysa bazı Batı memleketlerinde serfler bir yıl bulunamazsa hürriyetlerini kazanıyorlardı. Reaya “timar” sahibi olamazdı. Bir karışıklığa gelir de olursa ve ileride reaya olduğu ispat edilirse timarı elinden alınır. Timar, babadan oğula irsî olan sipahiliğin hakkıydı.

Ama serfin dışardan evlenmemek, senyöre angarya çalışmak, ölümünde senyörün mirasa girme hakkı gibi hürriyetsizlikleri varmış. Hangisi daha önemli, reaya ile serf arasındaki ortak vasıflar mı, yoksa farklar mı? “Toprağa bağlı emekçi sınıf” olma vasfının neden önemli olduğunu ben baştan beri insan-tabiat münasebeti ve insanlar arası üretim münasebetleri konusunda söylediklerimle izaha çalıştım.

Kaldı ki Prof. Barkan, Batıdaki serflik sisteminin hemen aynı olan “kullukların” Osmanlı İmparatorluğu’nda mevcut olduğunu, bunların 16. yüzyılda azalmış olmakla beraber daha önceleri yaygın olduklarını söylüyor.

Dahası da var: İmparatorluğun Anadolu’da ve Rumeli’de koyu bir mahallî derebeylik nizamı bulunduğunu, bu nizamı yüzyıllar boyunca devam ettirdiğini, sipahilere angarya ve hediye gibi “bid’ad”ları kanunlarına dahi geçirdiğini, bazı bölgelerde sipahilerin Osmanlı devrinden önce almış buldukları beratlarla timarlarını muhafaza ettiklerini yazıyor. Osmanlı İmparatorluğu düzeni, yani merkezî otorite, bu mahallî derebeylik usulleriyle mücadele etmesine rağmen “... gerek sosyal sınıfların münasebetlerinde kuvvetle müesses örfler haline girmiş olmaları, gerekse zamanın ve mahallin sosyal ve ekonomik şartları icabı, tabiatı eşya tarafından tekrar tekrar teessüs etmeye sevk edilerek muhiti müsait buldukça her taraftan mantarlar gibi türemesi dolayısıyla bu mücadele uzun zaman devam edecek, hattâ denilebilir ki hiç bitmeyecektir.” Zaten Prof. Barkan, Osmanlı sistemini ideal şekliyle gerçekleştirmiş sayarak hususiyetlerini belirtmek istediğini söylüyor. Bu ideal şekil tam gerçekleşseydi bile yine “feodal tip”in temel vasıflarını haiz olacaktı, bunun için de “merkezî otorite” olmaktan ileri gidemeyecekti. Prof. Barkan’ın koyduğu sınırlamalar, ihtiraz kayıtları, sıraladığı istisnalar gösteriyor ki bu “merkezî” feodalite mahallî feodaliteyi tasfiye etmiş olmaktan da çok uzaktır.

3. Deniliyor ki Osmanlı İmparatorluğu’nda topraklar idari-askerî görev karşılığı

gelirinden faydalanmak üzere vezir vükelâya, sancak beylerine, sipahilere veriliyordu. Bunlar birer devlet memuru idi, toprağın hiçbir zaman -batıdaki senyör gibisahibi değillerdi. Oysa yukarıda Prof. Barkan'dan çok kısaca özetlediğimiz hususlar dahi bu "mülkiyete sahip olmama" keyfiyetinin çoğu halde ve zamanda nazarı kaldığını, bunların mülk sahipleriymiş gibi toprağın ve toprak emekçisinin ürünlerinden faydalandıklarını gösteriyor. İmparatorlukta Sarayın ve mahalli beyliklerin saltanatı, refahı bu faydalanmanın ne dereceye vardığını gösteriyor.

Batıya gelince, orada da topraklar bir hizmet karşılığı dağıtılmıştı ve senyörler önceleri birer memur (fonctionnaire) sıfatındaydılar. 9. yüzyılın ortalarına kadar Fransa'da kontlar böyle memur sayılıyor ve hizmetlerinden memnun kalmazsa kral kontlukları geri alıyordu. Batı feodal hukukunda da toprağın mülkiyeti ile intifa hakkı birbirinden ayırt ediliyor ve mülkiyet "suzerain"de, intifa ise tâbiği olan (vassal) senyörde sayılıyor. Ancak zamanla iktisadi-teknolojik şartlar kuvvetli bir merkezi otoritenin teşekkülünü engellediğinden, senyörler toprağın fiili sahipleri haline geliyorlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise merkezî otorite kendi düzenini daha başarıyla yürütebiliyor ve beyler "memur" niteliğini daha uzun zaman muhafaza edebiliyorlar. Ama İmparatorluğun çöküş devrinde, padişahlar artık İstanbul'daki olaylara bile hâkim olamazken İmparatorluğun dört bucağında nüfuzunu yürütüp mahallî "derebeyleri" ezebilen bir "kadiri-kül" devlet düşünmek safdillik olur.

Zaten Prof. Barkan da Batı feodalitesi ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farklar üzerinde ısrarla durmasına rağmen "bu muhtelif vaziyetleri, muayyen bir tekâmülün muhtelif merhaleleri gibi telâkki etmek" imkânını kabul ediyor ve "Osmanlılık nizamında dahi eski bir derebeyliğin izlerini veya yeni bir derebeyliğe müncer olma temayüllerini, mukadder bir ihtilâlün bütün tohum ve istidatlarını görmemek imkânı yoktur" diyor.

Daha da ilginç olanı sosyolojinin metod ve amacıyla tarih disiplininin metod ve amacını ayırt ediyor: "Aynı zamanda unutmamak lâzımdır ki bir tarihçi için tesbiti bilhassa lâzım gelen nokta, bir içtimaiyatçı gibi umumî ve çok dereceli tecritlerle ulaşılabilecek müşahedeler değil, umumî kanuniyet ve tekâmül istikametlerinin zamana ve mekâna ait hususiyetlerin muayyen tarihî şartların tesiri altında aldıkları hususî şekillerdir" diyor (Ülkü mecmuası, Mayıs 1937) (2). Prof. Tanyol ise farkı tamamen unutmuş gibi dar bir tarihsel metoda saplanmış görünüyor.

Kapitalist düzen ve "Marx'ın kehanetleri" konularını gelecek yazımda ele alacağım.

(1) "15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", İst. Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 1, sayı 1, 2, 4. -1940

(2) "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü", Ülkü Dergisi, sayı 49, 50, 53, 58 ve 59. -1937.